

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 10 Kasım 2020

Gönderim Tarihi: 19 Ekim 2020

Yayımlanma Tarihi: 30 Aralık 2020

Atf Künyesi: ÇAKIR, Muhammet Yasin (2020), “Yeni Uygur Türklerinin Atasözlerinde Kadın ve Erkeğin Toplumsal Açından Temsili”, **International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)**, C. 1, S. 1, s. 101-126.

YENİ UYGUR TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİNDE KADIN VE ERKEĞİN TOPLUMSAL AÇIDAN TEMSİLİ

Muhammet Yasin ÇAKIR¹

ÖZET

Sözlü kültürün ortaya çıkardığı kültürel kodların çözümlemesi yapılmadan ele alınacak toplum yapısında kadın ve erkeğin rolünü tam anlamıyla ortaya koymak mümkün değildir. Atasözleri, ortaya çıktıkları/söylendikleri çağın ahlaki ve kültürel kodlarını barındırmaktadır. Bu araştırmada, Uygur Türklerinin atasözleri aracılığıyla ürettiği kültürel kodlar, toplumsal cinsiyet rolleri merkeze alınarak bütünsel bir kavrayışla ve nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Levent Doğan, Kurtuluş Öztopçu ve Muhammet Rehim’in kitaplarında geçen atasözlerindeki “xotun, erkek, oğul, qız, ata, ana, bala, kelin, qaynana, momay, cuvan, yigit, er” kelimeleri taranarak tasnif yoluna gidilmiş ve böylece çalışmanın sınırları çizilmiştir. Ortaya konan tasnif ile Uygur toplumunda kadın ve erkeğin toplumsal temsil şeması çıkarılmıştır. Bu çalışma ile kadın ve erkeğin Uygur atasözlerindeki yerinin ortaya konmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Atasözleri, Maqal, Sözlü Kültür, Kadın, Erkek, Cinsiyet Rollerini.

¹ Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: yasincakir@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4875-9780.

ABSTRACT

It is not possible to fairly reveal the roles of men and women in the structure of society to be addressed without analyzing the cultural codes created by oral culture. Proverbs contain the moral and cultural codes of the era in which they first appeared/were said. In this research, the cultural codes produced by Uyghur Turks through proverbs were evaluated with a holistic understanding and an objective point of view, taking gender roles into the center. The words “xotun, erkek, oğul, qiz, ata, ana, bala, kelin, qaynana, momay, cuvan, yigit, er” in the proverbs mentioned in the books of Levent Doğan, Kurtuluş Öztopçu and Muhammet Rehim were scanned and classified and the boundaries of the study were drawn thus. The social representation scheme of men and women in Uyghur society has been removed with the classification laid out. The aim of this study is to contribute to the place of men and women in Uyghur Proverbs.

Keywords: Uyghur Proverbs, Adage, Oral Culture, Women, Men, Gender Roles.

GİRİŞ

Atasözleri sözlü olarak ortaya çıkan, daha sonra yazılı metinlere dönüştürülen, toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsenen ve kullanılan edebî ürünlerin başında gelmektedir. Atasözleri, ait olduğu toplumun kültürüne dair çok şey anlatan ve o toplumun bir dönemine ışık tutan vecizelerdir. Atasözleri, bugüne kadar pek çok disiplin içerisinde çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. İlgili alanyazın incelendiğinde genel anlamda atasözleri ve deyimler gibi vecizeler ile toplumsal cinsiyet kuramları arasında bir bağ kurularak çeşitli analizlerin yapıldığı görülmektedir (Karaman, 2016; Aydın, 2018; Umar, 2019; Ersöz, 2010; Özkan ve Gündoğdu, 2011). Uygur Türkleri özelinde yapılan çalışmalar ise literatürde yer alsa da Uygur toplumunda kadın ve erkeğin birlikte toplumsal temsilini tespit eden herhangi kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Uygur Türkleri bağlamında yapılan çalışmalarda daha çok kadının konumu ve rolü üzerine odaklanılmış, Uygur atasözlerinde kadın ve erkeğin birlikte temsili konusuna değinilmemiştir. Çalışmamız bu alandaki eksikliği gidermek amacıyla yapılmıştır.

Binlerce yıllık tarihe sahip olan Uygur Türkleri; duygularını, düşüncelerini ve dünya görüşlerini atasözlerine yansıtmışlardır. Bu çalışmada Uygur atasözlerindeki cinsiyet rolleri ele alınmış, kadın ve erkeğin toplumsal düzlemde nasıl temsil edildiği nesnel bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Atasözlerinin derlenmesinde Kurtuluş Öztopçu (KÖ) Uygur Atasözleri ve Deyimleri, Levent Doğan (LD) Uygur Atasözleri, Muhammet Rehim (MR) Uygur Xelq Maqal

Temsilliri kitaplarından faydalanılmıştır. Bu kitaplarda geçen atasözlerinde “xotun, erkek, oğul, qiz, ata, ana, bala, kelin, qaynana, momay, cuvan, yigit, er” kelimeleri taranmış ve toplumsal açıdan kadın ve erkeği temsil eden atasözleri tasnif edilmiştir.

İnceleme bölümünde atasözleri “Kadın ile İlgili Atasözleri” ve “Erkek ile İlgili Atasözleri” olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. “Kadın ile İlgili Atasözleri” başlığı; Kadına Yüklenen Toplumsal Sorumluluklar, Sevgi/Övgü/Yergi Unsuru Olarak Kadın, Sadakat Yönüyle Kadın, Güzellik Unsuru Olarak Kadın, Aile Kurumunda Kadın, Gençlikten Yaşlılığa Kadın, Toplumsal Tabakalaşmada İkincil Konumda Kalan Kadın olarak yedi başlıkta incelenmiştir. “Erkek ile İlgili Atasözleri” başlığı Erkeğe Yüklenen Toplumsal Sorumluluklar, Baba Figürü Olarak Erkek, Yakışıklılık Unsuru Olarak Erkek olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

1. TOPLUMSAL YAPI İÇERİSİNDE CİNSİYET ROLLERİ

İnsanların doğuştan gelen biyolojik farklılıklarından kaynaklanan ayrıma *cinsiyet* denir. Cinsiyet olgusu; biyoloji, anatomi, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, edebiyat gibi çeşitli disiplinler tarafından inceleme konusu olmuştur. Son yıllarda yapılmakta olan cinsiyet ile ilgili çalışmalarda temel tartışma konularından biri, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet (sex, gender) terimlerinin kavram alanlarında farklılık olup olmadığı, eğer farklılık varsa bunun nereden kaynaklandığıdır. Cinsiyet kavramında bahsedilen biyolojik farklılıklar, toplumsal düzlemde insanların kadın ve erkek şeklinde iki ana kategoride sınıflandırılmasını da beraberinde getirmektedir. Biyolojik farklılıklar dışında toplumun kadına ve erkeğe yüklediği birtakım sorumluluklar, özellikler ve anlamlar vardır. Toplumsal cinsiyetin, cinsiyetten ayrıldığı nokta burasıdır. Dökmen’e göre (2015: 20) *toplumsal cinsiyet* terimi, kadın ya da erkek olma noktasında toplumun ve kültürün bu kavramlara yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eder.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tanımlarının dışında bu çalışmanın odak noktasını oluşturan bir diğer kavram ise *toplumsal cinsiyet rolleridir*. Gündelik hayat sosyolojisi çalışmalarında önemli bir kavram olan rol terimi tiyatrodan ödünç alınmıştır. Örgütlü bir yapı içerisinde bireyin bulunduğu pozisyona uygun davranışlar sergilemesi şeklinde tanımlanabilecek olan rol kavramı kişinin görev, sorumluluk ve diğer kişilerle etkileşiminin çerçevesini çizmektedir. Bireyler sosyal yaşamda bazı durumlarda birbirine sıkı bir şekilde bağlı, bazı durumlarda ise birbirleriyle bağlantısı olmayan rolleri sahnelemektedirler. Bir kişi evde baba-eş, okulda öğretmen-idareci, arkadaş grubunda lider olabilir. Kişinin üstlendiği bu roller, birbirinden genellikle bağımsızdır ve kişi çoğu zaman toplumun kendisine tanımladığı rolleri beklentilere uygun olarak sahneleme

ihtiyacını sorgulamadan sergileme eğilimindedir. Alice H. Eagly (1983: 972), *Gender and Social Influence: A Social Psychological Analysis* adlı makalesinde hiyerarşik yapı içerisinde toplumun kadın ve erkeği farklı statülerde konumlandığını ve erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek statülü rollere sahip olduğunu ifade etmiştir. Toplumun kadın ve erkeğe biçtiği bu roller, her iki cinsiyetin de kendi davranış ve tutumlarının yanı sıra karşı cinsiyetten beklentilerini de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu durumun sonunda ise toplumsal cinsiyet rolleri ortaya çıkmıştır.

Sosyal yaşamda insanların tutum ve davranışları, genel olarak toplum içindeki cinsiyet rollerinden bağımsız şekilde ele alınamamaktadır. Bu nedenle insanların büyük bir kısmı, gündelik hayat pratiklerinde kendilerinden istenen cinsiyet rollerine uygun şekilde davranışlar sergilemektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun inşa ettiği bir olgudur. Biyolojik farklılıklara ek olarak doğumumuzdan itibaren sosyal çevremiz tarafından oluşturulan toplumsal cinsiyet rolleri öğrenilmiş davranış örüntüleridir. İnsanlar öğrendikleri toplumsal cinsiyet rollerini sergilerken toplumda oluşmuş olan söylemlerin etkisinde bir dil kullanırlar. Robin Lakoff (2004: 72) da, dil kullanımı ile toplumsal roller arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir. *Language and Women's Place* adlı çalışmasında kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kaynağında dilin önemine vurgu yapan Lakoff, söylemin kadın ve erkeğe roller biçtiğinden bahsetmiştir.

Lacan; imgeler, semboller (simgeler) ve gerçekler dünyası şeklinde yaptığı tasnif ile üç ayrı dünyanın varlığına dikkat çekmiştir. O, kişinin dünyayı bu üç dünyanın ortak ürünü sonucunda algılayıp anlamlandığını ifade etmiştir (Cléro, 2011: 117). Kadın olma ve erkek olma durumlarına da Lacan'ın perspektifinden bakıldığında, kadınlık ve erkekliğin sadece biyolojik farklılıklara indirgenemeyeceğini sembollerin ve kişiden beklenen temsilin de bu noktada önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bireylerin kadınlık-erkeklige ilişkin düşünceleri ve cinsiyetlerinden kaynaklanan tutum ve davranışları bu kavramlara yüklenen anlamlarla ilişkilidir. Bebeklikten itibaren kişiye erkeklik ve kadınlığa ilişkin semboller bir şema şeklinde sunulmaktadır. Kişi, bebekliğinden itibaren öğrendiği şablonlara uygun olarak davranışlarını sergileme eğilimi içerisine girmektedir. Sandra Lipsitz Bem'e göre (1981: 354), kadınlık ve erkeklik olguları çocukluk döneminde öğrenilir. Birçok toplumda kadınlık ve erkeklige ilişkin bilgiler ve temsiller sadece doğrudan biyolojik farklılıklara, fenotipe ve kişilik özelliklerine dayanmamakta, aynı zamanda dile, teşbih ve tasvirlerle de dayanmaktadır.

2. İNCELEME

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde açıklandığı gibi toplumsal cinsiyet, bireyleri kadınsı ya da erkeksi olarak kategorize etme işlevi görmektedir. Kadınlarla erkekler arasındaki bazı farklılıkların nedeninin biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğu sorusuna net bir cevap verilememektedir. Sosyal yaşam içerisinde kadın ile erkek arasındaki farklar, aslında toplum tarafından bu cinsiyetlere tanımlanan roller ile bağlantılıdır. Dökmen'e göre (2015: 31) toplumsal cinsiyet rolleri kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilidir. Kadın ve erkeğe biçilen kişilik özellikleri ve davranışlar onların cinsiyet rolünü belirlemektedir. Tüm toplumlarda bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi, kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı cinsiyet rolleri olarak değerlendirilir.

2.1. Kadın ile İlgili Atasözleri

2.1.1. Kadına Yüklenen Toplumsal Sorumluluklar

2.1.1.1. Vatan Sevgisi

Köklü bir siyasî ve kültürel tarihe sahip olan Uygurlar²; diğer Türk toplulukları gibi vatan ve bağımsızlık sevgisine bağlı yaşamaktadırlar. Vatan sevgisi, vatana bağlılık ve bağımsızlık Türk kültürünün temel taşıdır. Bu bağlamda Uygur atasözlerinde hem kadınlara hem de erkeklere vatan sevgisi bilincinin aşılandığı görülür. Atasözlerinde annenin kutsallığı, toprağın ve vatanın kutsallığıyla birleştirilmiştir.

نۆز يورت تۇققان نانا، كىشى يۇرتى نۆگەي نانا.

Atasözü: Öz yurt tuqqan ana, kişi yurti ögey ana. (KÖ/259)

TT: Anayurt öz ana, başkasının yurdu üvey anadır.

يەر دېگەن نانا.

Atasözü: Yer dégen ana. (KÖ/325)

TT: Yer (toprak) anadır.

2.1.1.2. Aile Birliği, Geçim ve Düzen

Temel sosyal kurumlardan biri olan aile, sosyal yaşamın düzenlenmesinde oldukça etkili olduğu için Uygurlar aile yapısına çok önem göstermiştir. Ulusoy ve Celil'e göre (2011: 5),

² Ercilasun'a göre bugünkü Uygur Türklerinin tamamı eski Uygurlardan gelmez. Bir kısmı da Karahanlıların, Karahanlıları oluşturan Karluk, Yağma, Çigil ve Tohsı Türk boylarının çocuklarıdır. (Daha detaylı bilgi için: <https://www.uygurhaber.com/uygurlar>).

Uygurlarda, yüzyıllardır ataerkil bir toplum yapısı hâkimdir ve ailenin reisi kayıtsız şartsız erkektir. Aile içindeki görev dağılımları, maddi anlamda sorumluluk erkeğe aittir. Bu anlayış doğrultusunda atasözlerinde de görüldüğü gibi kadının aile birliği içindeki rolü, kocasına ve çocuklarına iyi bakması, eşini kıskanıp huzursuzluk çıkarmaması olarak görülmüştür.

بالاڭ ئۆلسە ئەرگە باق، ئېرىڭ ئۆلسە بەرگە (باق).

Atasözü: Balañ ölse erge baq, ériñ ölse yerge (baq). (LD/151)

TT: Çocuğun ölse kocana bak, kocan ölse yere bak.

ئىشچان خوتۇن سەھەر تۇرۇپ چېچىنى تارايدۇ، ھورۇن خوتۇن ۋاقچە تۇرۇپ كۈلۈڭنى كولايدۇ.

Atasözü: İşçan xotun seher turup çéçini taraydu, horun xotun vaqçe turup külüñni kolaydu. (MR/180)

TT: Çalışkan hatun sabah durup saçını tarar, tembel hatun geç vakte kadar durup gülünü açar.

نەر كۈنلىسە نوي تۇزۇلىدۇ، خوتۇن كۈنلىسە نوي بۇزۇلىدۇ.

Atasözü: Er künlise oy tuzulidu, xotun künlise oy buzulidu. (MR/184)

TT: Er kıskanırsa ev kurulur, hatun kıskanırsa ev bozulur.

2.1.2. Sevgi/Övgü/Yergi unsuru olarak kadın

Genel olarak bir kişiye fazla ilgi, sevgi, övgü gösterildiğinde onun olumsuz yönde değişeceği görüşü hâkimdir. Uygur atasözlerinde de bu görüş doğrultusunda kadının fazla övülmemesi düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu tarz atasözlerinin yanında kadına olan sevgiyi gösteren, kadın olmadığı evin düzeninin olmayacağını vurgulayan, kız çocuklarının eve neşe kattığını belirten atasözleri de mevcuttur.

نەقىللىق نېتىنى ماختايدۇ، ئەخمەق خوتۇنى.

Atasözü: Eqilliq étini maxtaydu, exmeq xotunini. (MR/39)

TT: Akıllı atını över, ahmak hatununu över.

خوتۇنى تارىپ قىلغان ئەخمەق.

Atasözü: Xotunini tarip qilğan exmeq. (KÖ/202)

TT: Karısını öven aptal.

جوتۇنى ئۆلگەندە ماختا.

Atasözü: Xotunni ölgende maxta. (LD/375).

TT: Kadını öldüğünde öv.

ناشنى سىڭگەندە ماختا، خوتۇنى ئۆلگەندە.

Atasözü: Aşni siñgende maxta, xotunni ölgende. (MR/70)

TT: Yemeği hazmettiğin zaman öv, kadını öldüğü zaman.

ناشنى سىڭگەندە ماختا، خوتۇنى بىلگەندە.

Atasözü: Aşni siñgende maxta, xotunni bilgende. (KÖ/96)

TT: Yemeği hazmettiğin zaman öv, kadını bir şeyi bildiği zaman.

خوتۇن كىشىنىڭ چىچى نۇزۇن، نەقلى قىسقا.

Atasözü: Xotun kişiniñ çéçi uzun, eqli qisqa. (LD/374)

TT: Kadının saçları uzun, akıllı kısa.

خوتۇنغا ئىشەنمە، قومۇشقا يولەنمۇ.

Atasözü: Xotunğa işenme, qomuşqa yolenmu. (MR/288)

TT: Hatuna güvenme, kömüşe yanaşma.

ئىتتىن ۋاپا، خوتۇندىن جاپا.

Atasözü: İttin vapa, xotundin capa. (KÖ/214)

TT: İtten vefa, kadından cefa.

تەلەيلىكنىڭ خوتۇنى ئۆلەر، تەلەيسىزنىڭ ئۆيى كۆيەر.

Atasözü: Teylelikniñ xotuni öler, teleysizniñ öyi köyer. (LD/697)

TT: Talihlinin hanımı ölür, talihsizin evi yanar.

ئۈچ نىمەدىن ۋاپا يوق؛ بىر خوتۇن، بىر ئات، بىر پىچاق.

Atasözü: Üç nimedın vapa yoq; bir xotun, bir at, bir piçaq. (KÖ/311)

TT: Üç şeyden vefa yoktur; biri kadın, biri at, biri de bıçak.

ئۆزىنى ماختىغان بىرىنچى ئەخمەق، خوتۇنىنى ماختىغان ئىككىنچى ئەخمەق.

Atasözü: Özini maxtığan birinçi exmeq, xotunini maxtığan ikkinçi exmeq. (MR/75)

TT: Kendini öven birinci ahmak, karısını öven ikinci ahmak.

نەر كىشى مۇز تاغ، خوتۇن كىشى ئاپتاپ.

Atasözü: Er kişi muz tağ, xotun kişi aptap. (LD/286)

TT: Erkek buz dağı, hanım güneş.

ئىتىكىن نىمە ئىتىك، كۆكۈل ئىتىك؛ تاتلىقتىن نىمە تاتلىق، خوتۇن تاتلىق.

Atasözü: İtiktin nime itik, köñül itik; tatliqtin nime tatliq, xotun tatliq. (KÖ/214)

TT: Keskinden ne daha keskin, gönül. Tatlıdan ne daha tatlı, kadın.

نەرنى نەر قىلغانمۇ خوتۇن، يەر قىلغانمۇ خويۇن.

Atasözü: Erni er qilganmu xotun, yer qilganmu xotun. (MR/184)

TT: Eri er yapan da hatundur, yeri yer yapan da hatundur.

ئۆيدە خوتۇن بولمىسا بوران چىقىدۇ.

Atasözü: Öyde xotun bolmisa boran çiqidu. (LD/595)

TT: Evde hatun olmazsa boran çıkar.

ياخشى خوتۇن بەھىش.

Atasözü: Yaxşi xotun behiş. (KÖ/314)

TT: İyi kadın cennettir.

قىز بالا – ئۆينىڭ گۈلى.

Atasözü: Qiz bala-öyniñ güli. (LD/495)

TT: Kız çocuk, evin gülü.

قىز بالا – ئۆي زېنىتى.

Atasözü: Qiz bala-öy zéniti. (LD/495)

TT: Kız çocuğu, evin süsü.

قىزى بارنىڭ نازى بار.

Atasözü: Qizi barniñ nazi bar. (KÖ/278)

TT: Kızı olanın nazı var.

2.1.3. Sadakat Yönüyle Kadın

İlk atasözünde görüldüğü gibi kadın ömrü boyunca tek bir erkeği sevmeli, kocası ölse bile başını yerden kaldırıp başkasına bakmamalı, sevgisini sonsuza kadar kalbinde yaşatmalıdır. Ancak bu sadakat yükümlülüğünün tek başına kadına yüklenmediği, erkeğin de aynı şekilde karısına sadık olması ve başka kadınlara bakmaması gerektiği ikinci atasözünde söylenmektedir.

خوتۇن خەخ مۇھەببەتنى قىرىق يىل كۆڭلىدە ساقلايدۇ.

Atasözü: Xotun xex mühebbetni qiriq yil köñlide saqlaydu. (KÖ/202)

TT: Kadın kısmı sevgiyi kırk yıl gönlünde saklar.

خوتۇن نەرگە قارايدۇ، نەر يەرگە.

Atasözü: Xotun erge qaraydu, er yerge. (MR/180)

TT: Kadın erkeğe bakar, erkek yere.

2.1.4. Güzellik Unsuru Olarak Kadın

Güzellik olgusu neredeyse bütün toplumlarda kadınla eşdeğer, kadına özgü olarak düşünülmektedir. Kendisine ve başkalarına güzel görünme, göze hoş gelme zorunluluğu çocukluktan itibaren kız çocuklarına öğretilir. Örneğin bir erkek çocuğu genellikle araba ile oynarken oyununa eşlik eden yan ürünler, genellikle tamirat araçlarıdır; kız çocukları ise bebek oyuncaklarıyla birlikte tarak, ayna gibi yan ürünleri kullanırlar. Berger (2008: 45), kadın olarak doğmanın çerçevelenmiş olmayı da beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Onun analizine göre kadın hayatın her anında kendisini seyretmek, kontrol etmek zorundadır. Bu çerçevede kadının kendisi dışındakilere, özellikle de eşine nasıl görüldüğü oldukça önemlidir. Aşağıda yer alan atasözlerinde de kadın, güzellik kavramıyla ön planda tutulmakta, seyirlik bir nesneye dönüştürülerek tasvir edilmektedir.

تاز قىزغا نەر تاپماق – قىدام كەكىگە ساپ تاپماق.

Atasözü: Taz qizğa er tapmaq – qidam kekige sap tapmaq. (MR/162)

TT: Kel kıza er bulmak, eğri baltaya sap takmaktır.

نۆستەك يارىشىغى تال، قىزنىڭ يارىشىغى خال.

Atasözü: Östeñ yarişigi tal, qizniñ yarişigi xal. (MR/169)

TT: Barajın yakışığı söğüt ağacıdır, kızın yakışığı bendir.

2.1.5. Aile Kurumunda Kadın

2.1.5.1. İdeal Olan/İdeal Olmayan Kadın Tasviri

İdeal insan kavramı, kişiden kişiye değişebilecek bir olgudur. Bu nedenle birçok isim, ideal insanı tanımlamaya çalışmıştır. Bu tanımlamalar içinde bazıları ideal insanın vatan sevgisi, bazıları evrensel ahlaka uygun olması, bazıları dini doğru yaşaması gibi özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Konu ideal erkek ve kadın özeline indirgenğinde her iki tarafın da birbirlerinden

istedikleri davranışlar, *ideal* kavramının altına sığdırılmıştır. Oysa *ideal* diye bir kavramın varlığına soru işaretiyle bakılmalıdır. Ancak atasözlerinde idealize edilen, öyle olduğunda “tercih” sebebi olacak tasvirler çizilmiştir. Bu tasvirlerle göre “ideal” olan kadın müsrif olmamalı, hayâ sahibi olmalı, zengin olmalı ve az konuşmalıdır.

ئاتنىڭ يامنى تەپكەك، خوتۇننىڭ يامنى بەرگەك.

Atasözü: Atniñ yamini tepkek, xotunniñ yamini bergek. (KÖ/102)

TT: Atın kötüsü çifte atanı, kadının kötüsü ise müsrif olanıdır.

ئۇياتسىز خوتۇن – تۇزلىمىغان ئاش.

Atasözü: Uyatsiz xotun – tuzlimigan aş. (MR/86)

TT: Utanması olmayan kadın tuzsuz aş gibidir.

خوتۇن كىشىنىن ھاياسى بولمىسا نىمىگە ئوخشار؟ تۇزسىز تاامغا.

Atasözü: Xotun kişinin hayasi bolmisa nimige oxşar? Tuzsiz taamga. (KÖ/202)

TT: Kadında utanma olmazsa neye benzer? Tuzsuz yemeğe.

ئاتنىڭ يامنى ئالا، خوتۇننىڭ يامنى بالا.

Atasözü: Atniñ yamini ala, xotunniñ yamini bala. (KÖ/102)

TT: Atın kötüsü ala renkli, kadının kötüsü belâ olur.

خوتۇن كىشى تىل بىلەن تۇل قالار.

Atasözü: Xotun kişi til bilen tul qalar. (LD/373)

TT: Kadın, dili yüzünden dul kalır.

تىرىكچىلىكنىڭ بەرىكىتى ياخشى خوتۇن بىلەن.

Atasözü: Tirikçilikniñ berkiti yaxşı xotun bilen. (MR/181)

TT: Yaşam mücadelesinin bereketi iyi hatun iledir.

ياخشى خوتۇن نۆي بەرىكىتى.

Atasözü: Yaxşı xotun öy berikiti. (KÖ/315)

TT: İyi kadın ev bereketidir.

يامان خوتۇن نەرگە نۆلوم.

Atasözü: Yaman xotun erge ölüm. (KÖ/320)

TT: Kötü kadın erkeğe ölüm.

يامان خوتۇن نۇزۇلمەس تاسما، ئۇنداق تاسمىنى بوينۇڭغا ناسما.

Atasözü: Yaman xotun üzülmes tasma, undaq tasmini boynunğa asma. (LD/783)

TT: Kötü hatun kopmaz tasma, öyle tasmayı boynuna asma.

بېپىشقان خوتۇندىن قاچ، قاچقان خوتۇننى قوغلا.

Atasözü: Yépişqan xotundin qaç, qaçqan xotunni qoğla. (MR/182)

TT: Yapışkan hatundan kaç, kaçan hatunu kovala.

خوتۇن نالساڭ بايدىن نال، پۇلۇڭغا پۇل قوشۇلار؛ يەر نالساڭ سايدىن نال، يېرىڭگە يەر قوشۇلار.

Atasözü: Xotun alsañ baydin al, pulunğa pul qoşular; yer alsañ saydin al, yériñge yer qoşular. (MR/288)

TT: Hatun alırsan zenginden al, parana para katar; yer alırsan dere kenarından al, yerine yer katar.

ياخشى خوتۇن يامان نەرنى نەر قىلار، يامان خوتۇن ياخشى نەرنى يەر قىلار.

Atasözü: Yaxşi xotun yaman erni er qılar, yaman xotun yaxşi erni yer qılar. (KÖ/315)

TT: İyi kadın kötü erkeği erkek yapar, kötü kadın iyi erkeği rezil eder.

2.1.5.2. Evlilik

Ulusoy ve Celil'e göre (2011: 12), Uygur Türkçesinde evlenme terimini “ömür işi, ömür sodası, ömür ticareti” karşılar. Bu terimlerden de anlaşılacağı üzere Uygur kültüründe evlilik, ömür boyu süreceği düşünülen bir olgudur. Atasözlerine bakıldığında bu “*ömür işinin*” geleceği, kadına bağlı bir durum olarak aktarılmıştır. Kadın, davranışlarıyla evin düzenini kurabilir ya da yıkabilir; olmadığında evin neşesi olmaz, olduğunda erkeğe yüküdür gibi zıt çıkarımların hepsi atasözlerinde mevcuttur. Ancak tüm atasözleri incelendiğinde kadının erkeksiz olmamasına dikkat çekilmiş ve her kadının mutlaka evlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

چاققان جۇڭگاننى بۆشۈك (~تۆشەك) ئۈستىدە سىنا (كۆرۈن).

Atasözü: Çaqqan cuganni böşük (~töşek) üstide sina (körün). (LD/214)

TT: Evlenecek genç kızını beşik (~döşek) üstünde sına (~gör).

جوتۇن كىشى ئۆيدە ھەم خان، ھەم خىزمەتكار.

Atasözü: Xotun kişi öyde hem xan, hem xizmetkar. (LD/373)

TT: Kadın evde hem han, hem hizmetkâr.

خوتۇنسىز نۆي جانسىز تەن.

Atasözü: Xotunsiz öy cansiz ten. (LD/376)

TT: Hatunsuz ev cansız beden.

خوتۇن نۆيى ياسەيدۇ، خوتۇن نۆيى بۇزەيدۇ.

Atasözü: Xotun öyni yaseydu, xotun öyni buzeydu. (KÖ/202)

TT: Kadın evi yapar, kadın evi bozar.

خوتۇن ئالدىڭ، ئۇچاڭغا ئوتۇن ئالدىڭ.

Atasözü: Xotun aldiñ, uçañğa otun aldiñ. (KÖ/201)

TT: Kadın aldın, sırtına odun aldın.

جوتۇن ئالغاندا خۇيىغا قارا.

Atasözü: Xotun alğanda xuyiğa qara. (LD/373)

TT: Hanım alırken huyuna bak.

غەمسىز كىشى بولماس، نەرسىز چىشى (بولماس).

Atasözü: Ğemsiz kişi bolmas, ersiz çişî (bolmas). (MR/150)

TT: Dertsiz insan olmaz, ersiz dişî olmaz.

2.1.5.3. Anne Figürü Olarak Kadın

Toplumsal cinsiyet bağlamında düşünüldüğünde kadınlık kavramının ardından akla gelen bir diğer önemli kavram anneliktir. Annelik denildiğinde ilk olarak kadının doğurganlık özelliği ve çocuk ile hamilelik sırasında ve sonrasında kurulan bağ zihinlerde canlanır. İkel toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar tüm toplumsal yapılarda annelik, yukarıdaki anlamdan daha fazlasını ifade eder. Hemen hemen tüm toplumlarda anneliğin sadece dünyaya çocuk getirmekten ibaret olmadığı, çocuk yetiştirmenin bir sorumluluk olduğu toplumun üyelerinin ortak düşüncesidir. Farklı zaman, mekân ve kültürlerde kadının anne olması, onun olumlu bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda anne olamayan kadının da olumsuz sözlere maruz kaldığı görülür. Atasözlerinde de görüleceği gibi annelik toprak, cennet gibi kavramlarla birlikte kullanılır.

بالا نانسىنى يامان دىمەس، نىت نېگىسىنى گاداى دىمەس.

Atasözü: Bala anisini yaman dimes, it égisini gaday dimes. (KÖ/112)

TT: Çocuk anası için kötü demez, köpek sahibi için dilenci (yoksul) demez.

نانا كۆرۈپ قىز ئال، قىرغاق كۆرۈپ بۆز.

Atasözü: Ana körüp qiz al, qirğağ körüp böz. (KÖ/89)

TT: Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

قىز نانسىنى دورار.

Atasözü: Qiz anisini dorar. (LD/495)

TT: Kız, anasını taklit eder.

نانا نايىغدا جەننەت بار.

Atasözü: Ana ayiğida cennet bar. (MR/186)

TT: Ana ayağında cennet var.

كىشىنىڭ قوشلىغىدىن نۆز ناناڭنىڭ مۇشلىغىنى ياخشى.

Atasözü: Kişiniñ quşlıgınidin öz anañniñ muşlıgını yaxşı. (KÖ/226)

TT: Başkasının okşamasından (sevindirmesinden) kendi annenin yumruklaması yeğdir.

تۇققان نانا ئەمەس، باققان نانا.

Atasözü: Tuqqan ana emes, baqqan ana. (KÖ/307)

TT: Doğuran anne değildir, bakan annedir.

2.1.5.4. Gelin-Kaynana Figürü Olarak Kadın

Ev içinde oluşturulmuş cinsiyet kültürü çoğu zaman sadece biyolojik farklılık temeline göre inşa edilmemektedir. Aynı cinsiyete sahip olan kişilerin ev içindeki temsil ve konumları arasında da bariz farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin gelin ve kaynana biyolojik olarak aynı cinsiyete sahip olsalar da aralarında temel farklılıklar mevcuttur (Özünel, 2017: 120). Bu farklılıklar atasözlerine de yansımıştır. Uygur Türklerinin atasözlerinde kayınvalidenin, gelinine nasıl davranırsa aynı şekilde karşılık bulacağı söyleniyor. Bu durum da esas belirleyici faktörün kayınvalide olduğunu gösteriyor. Ayrıca bazı atasözlerinde gelinin eve mutluluk kattığı, bahçede güller açtırdığı söylenirken bazılarında oğlunu anneannesine karşı yabancılaştırdığı, fakirin kızı olmanın zengin gelini olmaya tercih edildiği belirtilerek “gelin” imajının olumsuzluğundan bahsedilmiştir.

يامان قىزىڭ بولغىچە، ياخشى كېلىنىڭ بولسۇن.

Atasözü: Yaman qiziñ bolğıçe, yaxşı kéliniñ bolsun. (KÖ/320)

TT: Kötü kızın olacağına iyi gelinin olsun.

قىزىم ساڭا نىپىتاي، كېلىنىم سەن تىڭلا (~ئاڭلا).

Atasözü: Qizim saña éytay, kélinim sen tiñla (~añla). (KÖ/278)

TT: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle.

كېلىنىڭ بولسا ھوجۇراڭدا، گۈللەر نۇنەر گۈلخاندا.

Atasözü: Kéliniñ bolsa hocurañda, güller ünەر gülxanida. (KÖ/219)

TT: Gelinin evinde olsa, bahçede güller biter.

كېلىنى كەلگەندە كۆر، چاپاننى (~بۆكنى) كەيگەندە.

Atasözü: Kélinni kelgende kör, çapani (~böknü) keygende. (KÖ/219)

TT: Gelini (evine) gelince gör, paltoyu (şapkayı) giyince. (Ondan önce karar verme)

ئوغلۇمنىڭ بالىسى – نۆزەمنىڭ بالىسى، يات قىلغان ئانىسى.

Atasözü: Oğlumniñ balisi – özemniñ balisi, yat qılğan anisi. (LD/561)

TT: Oğlumun çocuğu kendimin çocuğu, yabancılaştıran anası (gelin).

باينىڭ كېلىنى بولغۇچە، كەمبەگەلنىڭ قىزى بول.

Atasözü: Bayniñ kélini bolğıçe, kembeğelniñ qızı bol. (LD/172)

TT: Zenginın gelini oluncaya kadar, fakirin kızı ol.

مۇشۇكنىڭ پولى يوق گۆشكە نامراق، قاينانامنىڭ تىشى يوق تۆشگە نامراق.

Atasözü: Müşükniñ puli yoq göşke amraq, qaynanamniñ tişi yoq töşge amraq. (KÖ/247)

TT: Kedinin parası yok ama et sever, kaynanamın dişi yok ama dös sever.

كەلىنىڭگە نېمە قىلساڭ، قىزىڭدىن شۇنى كۆرسەن.

Atasözü: Kéliniñge néme qilsañ, qiziñdin şuni körisen. (LD/412)

TT: Gelinine ne yapsan, kızından onu görürsün.

2.1.6. Gençlikten Yaşlılığa Kadın

Atasözlerinde yaşlanan kadınların gençlere özendiği, yaşlılık dönemindeki süsün gençlik dönemindekine benzemediği vurgusu yapılmaktadır. Evlilik başlığında olduğu gibi bu atasözlerinde de kadınların yaşlarının geçmeden evlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

قېرى خوتۇن ياش بولدى، چوكانلارغا تەس بولدى.

Atasözü: Qéri xotun yaş boldi, çokanlarğa tes boldi. (MR/110)

TT: Yaşlı hatun genç oldu, evlenen kadınlara zahmetli oldu.

قىز ۋاقتىم، سۇلتان ۋاقتىم؛ خوتۇن ۋاقتىم، شەيتان ۋاقتىم.

Atasözü: Qiz vaqtim, sultan vaqtim, xotun vaqtim, şeytan vaqtim. (MR/112)

TT: Kız vaktim sultan vaktim; hatun vaktim şeytan vaktim.

مومايىنىڭ كۆزى نوسمىدا، گادايىنىڭ كۆزى پوسمىدا.

Atasözü: Momayniñ közi osmida, gadayniñ közi posmida. (MR/108)

TT: Yaşlı kadının gözü sürmededir, yoksulun gözü geceliktedir.

پاقىنىڭ كېرىلگىنى يىلانغا نوخشماس، مومايىنىڭ ياسانغىنى جۇۋاڭغا نوخشماس.

Atasözü: Paqiniñ kérilgini yilanga oxşimas, momayniñ yasangini cuvañga oxşimas. (MR/109)

TT: Kurbağanın gerilene yilana benzemes, yaşlı kadının şıklığı gence benzemez.

قۇشقاچ قېرىسا، جاڭگالچى بولار، جۇۋان قېرىسا، يالغانچى (بولار).

Atasözü: Quşqaç qérisa, cañgalçi bolar, cuvan qérisa, yalğançi (bolar). (MR/112)

TT: Serçe yaşlansa ormancı olur, evlenmemiş hanım yaşlansa yalancı olur.

چاقىرمىغان مېھمان – قېرى قىزدىنمۇ يامان.

Atasözü: Çaqirmiğan méhman – qéri qizdinmu yaman. (MR/197)

TT: Çağrılmayan misafir, yaşlı kızıdan da kötüdür.

ھەركىم نۆز غېمىدا، قېرى قىز نەر غېمىدا.

Atasözü: Herkim öz gémida, qéri qiz er gémida. (LD/349)

TT: Herkes kendi derdinde, evde kalmış kız koca derdinde.

نەر قېرىسا قىز نالۇر، خوتۇن قېرىسا گۆر نالۇر.

Atasözü: Er qérisa qiz alur, xotun qérisa gör alur. (KÖ/173)

TT: Erkek yaşlansa kız alır, kadın yaşlansa mezar alır (ölür).

2.1.7. Toplumsal Tabakalaşmada İkincil Konumda Kalan Kadın

Atasözlerinde ortaya konulan cinsiyetler arası ilişki, içinde yaşanan toplumun yapısından bağımsız değildir. Kadının ve erkeğin toplumsal tabakalaşmadaki konumu o toplumun kadına

ve erkeğe attettiği değerler çerçevesinde oluşmaktadır. Elbette bu oluşum zamana ve mekâna göre değişmekte ve dönüşmektedir. İncelenen atasözlerinde kadının o şartlar altında ikincil konumda kaldığı tespit edilmiş; erkeğin bu konumda hiçbir zaman bulunmadığı gözlenmiştir. Ükten'e göre (2020: 143), erkek ile karşılaştırıldığında kadının toplumsal yaşamda ikincil konumda kalması, insanlık tarihinin en eski konularından biridir. Bu durum Uygurların atasözlerinde de görülmektedir. Aşağıdaki atasözlerinde en dikkat çekici husus kadının alınıp verilebilen bir meta olarak görülmesi; erkeğin gölgesi konumda görülüp sorgusuz sualsiz onun yanında olması gerektiğinin düşünülmesidir.

بالىنى ياشتىن، خوتۇنى ياشتىن ئۆگەت.

Atasözü: Balini yaştin, xotunni baştin öget. (KÖ/114)

TT: Çocuğa küçükken, kadına başından öğret.

چوڭ قىزىڭنى بەرمىسەڭ، كىچىڭگە رازىمەن.

Atasözü: Çoñ qiziñni bermiseñ, kiçigige razimen. (KÖ/155)

TT: Büyük kızını vermezsen, küçüğüne razıyım.

ئات نالساڭ ناي كېڭەش، خوتۇن نالساڭ يىل كېڭەش.

Atasözü: At alsañ ay kéñeş, xotun alsañ yil kéñeş. (KÖ/97)

TT: At alsan bir ay danış (düşün), kadın alsan bir yıl danış (düşün).

نېشەك نالساڭ يېقىندىن نال، خوتۇن نالساڭ يىراقىتىن (نال).

Atasözü: Éşek alsañ yéqindin al, xotun alsañ yiraqtin (al). (LD/306)

TT: Eşek alsan yakından, hatun alırsan uzaktan (al).

ھېيتتا خوتۇن نالما، يامغۇردا نال (نالما).

Atasözü: Héytta xotun alma, yamğurda at (alma). (MR/183)

TT: Bayramda kadın alma, yağmurda at alma.

ھېيتتا خوتۇن نالما، قاراڭغۇدا ئوتۇن (نالما).

Atasözü: Héytta xotun alma, qarañguda otun (alma). (MR/183)

TT: Bayramda hatun alma, karanlıkta odun alma.

قازان نالساڭ چېكىپ نال، خوتۇن نالساڭ بىلىپ نال.

Atasözü: Qazan alsañ çekip al, xotun alsañ bilip al. (LD/476)

TT: Kazan alırsan çekip al, hatun alırsan bilip al.

بیراقتن قیز نالساڭ ئۇلاک تىنماس، بېقىندىن قیز نالساڭ قۇلاق.

Atasözü: Yiraqtin qiz alsañ ulak tinmas, yéqindin qiz alsañ qulaq. (KÖ/330)

TT: Uzaktan kız alsan at (ulaşım aracı) rahat etmez, yakından kız alsan kulak.

ئوغۇل ئۆيلىگەندىن قیز نال، قیز چىقارغانغا قیز بەر.

Atasözü: Oğul öyligendin qiz al, qiz çiqarganğa qiz ber. (KÖ/251)

TT: Oğlunu evlendirenden kız al, kızını evlendirene kız ver.

تۆگىدەك قیز بېرىپ تۆگىدەك گۆش بېدىم.

Atasözü: Tögidek qiz bérıp tügmidek göş yédim. (KÖ/305)

TT: Deve kadar kız verip, düğme kadar et yedim.

بەرمەس قىزنىڭ نەرىھى ئۈستۈن.

Atasözü: Bermes qizniñ nerhi üstün. (KÖ/127)

TT: (Babasının) vermek istemediği kızın fiyatı fazla.

خوتۇن نالساڭ نەرزانى نال.

Atasözü: Xotun alsañ erzanni al. (LD/373)

TT: Hatun alırsan (evlenirsen) ucuzunu al.

بەرمەس قىزنىڭ تويۇغى ئېغىر.

Atasözü: Bermes qizniñ toyluği égir. (MR/194)

TT: Verilmek istenmeyen kızın çeyizi ağır.

نەرسىز نايالنىڭ ھالىغا ۋاي.

Atasözü: Ersiz ayalniñ halıga vay. (KÖ/175)

TT: Erkeksiz kadının haline vay (hali kötü).

خوتۇننى ئۈچ كۈنگىچە سوكمىساڭ، نەرىم ئۆلدى دەيگىدەك.

Atasözü: Xotunni üç küngiçe sokmisañ, erim öldi deygidek. (KÖ/202)

TT: Kadını üç gün döğmezsen, kocam öldü der.

نەر – نات، خوتۇن – ھارۋا.

Atasözü: Er – at, xotun – harva. (LD/285)

TT: Er at, kadın araba(dır).

نەر باش، خوتۇن – بويۇن.

Atasözü: Er – baş, xotun – boyun. (LD/286)

TT: Erkek baş, kadın boyun(dur).

نەرسىز خوتۇن، يۈگەنسز نات.

Atasözü: Ersiz xotun, yügensiz at. (KÖ/175)

TT: Erkeksiz kadın dizginsiz at (gibidir).

نەر قەيەردە بولسا، خوتۇن شۇ يەردە.

Atasözü: Er qeyerde bolsa, xotun şu yerde. (KÖ/173)

TT: Erkek neredeyse, kadın da orada.

نوغلۇك ناشىقچىلىق قىلسا كۆككە باق، قىزنىك ناشىقچىلىق قىلسا يەرگە باق.

Atasözü: Oğluñ aşiqçiliq qilsa kökke baq, qizniñ aşiqçiliq qilsa yerge baq. (LD/562)

TT: Oğlun âşık olsa (aşk yaşasa) göğe bak, kızın âşık olsa yere bak.

2.2. Erkek ile İlgili Atasözleri

2.2.1. Erkeğe Yüklenen Toplumsal Sorumluluklar

2.2.1.1. Vatan Sevgisi ve Muhafazası

Dünya tarihine bakıldığında Türklerin bağımsızlıkları uğruna nice savaflara girdiği, canı pahasına da olsa ayak bastığı toprağı bırakıp kaçmadığı, yiğitlik ve kahramanlık anlayışı doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Söz konusu vatan sevgisi ve muhafazası olduğunda gerek atasözlerine gerek tarih yapıtlarına bakıldığında bu olguların hem kadınlar hem de erkekler için geçerli olduğu görülmektedir. Uygur Türklerinde de hem kadınlar hem de erkekler vatanını sevme ve koruma işini gönülden gelen bir istek ile yaparlar. Bu durum aşağıdaki atasözlerinde de açıkça görülmektedir. Atasözlerine göre erkek ailesinden önce vatanının, halkının hizmetindedir; ailesi onun kıymetini bilmese bile halkı mutlaka onun kıymetini bilir; yiğit kılıçsız, atsız gezmez.

ناتاڭنىڭ بالىسى بولغىچە، ئېلىنىڭ بالىسى بول.

Atasözü: Atañniñ balisi bolgiçe, élniñ balisi bol. (LD/130)

TT: Babanın çocuğı oluncaya kadar, halkın çocuğı ol.

نەل بار يەردە نەر بار، نەر بار يەردە نەل بار.

Atasözü: El bar yerde er bar, er bar yerde el bar. (KÖ/168)

TT: Halkın olduğu yerde yiğit de var, yiğitlerin olduğu yerde halk var.

نەر يىگىتنىڭ قەدرىنى ئاتىسى نەمەس، نەل بىلەر.

Atasözü: Er yigitniñ qedrini atisi emes, el biler. (LD/286).

TT: Yiğidin kıymetini babası değil, halk bilir.

قۇش قاناتىن، نەر ناتىن.

Atasözü: Quş qanatin, er atin. (KÖ/283)

TT: Kuş kanadıyla, erkek atıyla.

ياخشى نىت بىر مەھەللىنى ساقلايدۇ، ياخشى نەر بىر شەھەرنى.

Atasözü: Yaxşı it bir mehelleni saqlaydu, yaxşı er bir şeherni. (KÖ/315)

TT: İyi köpek bir mahalleyi korur, iyi yiğit bir şehri.

نەر ئۆزى ئۈچۈن توغۇلۇپ، ئېلىنىۋېتىپ ئۆلەر.

Atasözü: Er özi üçün toğulup, éli üçün öler. (LD/288)

TT: Yiğit kendi için doğar, vatani (halkı) için ölür.

نويماقسىز خوتۇن بولماس، تىغىسىز نەر.

Atasözü: Oymaqsız xotun bolmas, tiğsiz er. (MR/145)

TT: Yüzsüz kadın olmaz, kılıcsız erkek.

2.2.1.2. İş Gücü/Maddi Kaynak, Gayret ve Güç Unsuru Olarak Erkek

Kadınların ve erkeklerin kişilikleri ve davranışlarındaki farklılıkların ortaya çıkarılması için çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sentezlendiğinde kadınlar ve erkekler arasındaki kültürel farklılıkları özetlemek mümkündür. Kılıçaslan ve Işık (2016: 64), genel olarak kabul gören erkeklik belirtilerini güç, çatışmadan kaçmama, rekabet becerisi, kazanç sağlama, risk alma ve kahramanlık arzusuna sahip olma şeklinde sıralamışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere erkeklik, sosyal yaşamda sürekli bir mücadele ve güç sahibi olma duygusunu perçinlemektedir. Erkek, daima kendisi ve çevresi için çaba içerisinde olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında inşa edilen erkeklik kültürü; erkeğin sürekli olarak kendisini ispat

etmesine, güçlü olmasına/görünmesine, ailenin geçimi noktasında sorumluluk üstlenmesine neden olmaktadır. Yumurtlayan tavuğun çalışmayan erkeğe tercih edileceği; parası olmayan erkeğin cin gibi görüneceği, verimsiz toprak gibi olacağı atasözlerinde görülmektedir.

ئىشلىمىغان نەردىن تۇخۇم تۇققان توخۇ ياخشى.

Atasözü: İşlimiğan erdin tuxum tuqqan toxu yaxşı. (KÖ/209)

TT: Çalışmayan erkekten yumurta yumurtlayan tavuk yeğdir.

پۇلسىز نەر خوتۇنغا جىن كۆرۈنەر.

Atasözü: Pulsiz er xotunga cin körüner. (KÖ/266)

TT: Parasız koca karısına cin (gibi) görünür.

قىغسىز يەر – پۇلسىز نەر.

Atasözü: Qıgsız yer – pulsiz er. (LD/488)

TT: Gübresiz yer, parasız er (gibidir).

نەر كىشىگە يەتمىش تۈرلۈك ھۈنەر ناز.

Atasözü: Er kişiye yetmiş türlü hünere az. (KÖ/173)

TT: Erkeğe yetmiş çeşit hünere az.

نەر كىشى چۈمۈلىدەك يىغىدۇ، خوتۇن كىشى توخۇدەك چاچىدۇ.

Atasözü: Er kişi çümülidék yigidu, xotun kişi toxudek çaçidu. (LD/286)

TT: Erkek karınca gibi toplar, kadın tavuk gibi saçar.

ئوغۇل بالا نوغا يەپ سىگدۈرەر.

Atasözü: Oğul bala oğa yep siñdürer. (MR/90)

TT: Erkek çocuk zehir yeyip sindirir.

غەيرەتلىك نەردىن تاغ قېچىپ قۇتۇلالماس.

Atasözü: Ğeyretlik erdin tağ qéçip qutulalmas. (MR/92)

TT: Gayretli erden dağ kaçıp kurtulamaz.

ناتىغى يوق نەردىن خەشىگى يوق دۆڭ ياخشى.

Atasözü: Atiği yoq erdin xéşigi yoq döñ yaxşı. (KÖ/106)

TT: Şanı olmayan yiğitten, kuru otu olmayan bir tepe daha iyidir.

نەركەكنىڭ يېشى ئىچىگە نازار.

Atasözü: Erkekniñ yéşi içige aqar. (LD/289)

TT: Erkeğin gözyaşı içine akar.

نەرنىڭقېنى ناقسا ناقىدۇ، يېشى ناقمايدۇ.

Atasözü: Erniñ qéni aqsa aqıdu, yéşi aqmaydu. (LD/289)

TT: Yiğidin kanı akarsa akar (ama) gözyaşı akmaz.

2.2.1.3. Doğruluk Timsali Olarak Erkek

Aşağıdaki atasözleri incelendiğinde erkeğin en önemli özelliklerinden biri sözünden dönmemesi ve kötü olana bile doğru şekilde yaklaşmasıdır. Hatta bu durum öylesine keskin bir şekilde sunulmuştur ki bir erkeğin sözü öleceğine kendisinin ölmesi yeğlenmiştir.

نەرنىڭ سۆزى نۆلگۈچە، نۆزى نۆلسۇن.

Atasözü: Erniñ sözi ölgüçe, özi ölsun. (LD/289)

TT: Yiğidin sözü ölünceye kadar, kendisi ölsün.

نەرنىڭ سۆزى بىر بولار.

Atasözü: Erniñ sözi bir bolar. (LD/289)

TT: Yiğidin sözü bir olur.

نەرنىڭ نۆزىگە نەمەس، سۆزىگە باق.

Atasözü: Erniñ özige emes, sözige baq. (LD/289)

TT: Yiğidin kendisine değil, sözüne bak.

نەرنىڭ سۆزىدىن ياتماس، يولواس نۆزىدىن.

Atasözü: Er sözidin yanmas, yolvas izidin. (KÖ/173)

TT: Erkek sözünden dönmez, kaplan izinden.

ياخشىلىققا ياخشىلىق ھەر كىشىنىڭ ئىشىدۇر، يامانلىققا ياخشىلىق نەرنىڭ ئىشىدۇر.

Atasözü: Yaxşılıqqa yaxşılıq her kişiniñ işidur, yamanlıqqa yaxşılıq er kişiniñ işidur. (MR/154)

TT: İyiliğe iyilik herkesin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir.

2.2.2. Baba Figürü Olarak Erkek

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde (2011: 219) “baba” sözcüğü, bir çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek şeklinde tanımlanmaktadır. Kılıçaslan ve Işık (2016: 70), baba olgusu denildiğinde yapılan bu biyolojik tanımın dışında çocuğunun ve eşinin geçimini sağlayan kişinin akla geldiğini ifade etmektedir. Atasözlerinde de görüldüğü gibi Uygur kültüründe baba; çocuğuna hayatı öğreten, onu meslek ve hüner sahibi yapan, onu kendisi gibi yetiştirmekle görevli kişidir.

ئاتاڭ بارددا دوست نىزلە، نېتىڭ بارددا يول (نىزلە).

Atasözü: Atañ barda dost izle, étiñ barda yol (izle). (LD/129).

TT: Baban varken dost ara, atın varken yol (ara).

ئاتاڭدىن دۇنيا قالغىچە ھۈنەر قالسۇن.

Atasözü: Atañdin dunya qalğiçe hüner qalsun. (KÖ/105)

TT: Babandan dünya (kadar mal) kalacağına hüner kalsın.

ئاتا بولمىغان ئاتا قەدرىنى بىلمەس.

Atasözü: Ata bolmıgan ata qedrini bilmes. (LD/127)

TT: Baba olmayan babanın kıymetini bilmez.

ئاتاڭغا نىمە قىلساڭ، بالاڭدىن شۇنى كۆرىسەن.

Atasözü: Atañğa nime qilsañ, balañdin şuni körisen. (KÖ/105)

TT: Babana ne yaparsan, oğlundan onu görürsün.

ئاتا كەسپى بالىغا مىراس.

Atasözü: Ata kespi balıga miras. (MR/262)

TT: Baba mesleği çocuğa mirastır.

ئاتاڭ كىم بولسا سەن شۇنىڭ بالىسى.

Atasözü: Atañ kim bolsa sen şuniñ balisi. (LD/129)

TT: Baban kimse sen onun çocuğusun.

بالا تاپقان ئاتا -ئانا نەمەس، قاتارغا قاتقان ئاتا - ئانا.

Atasözü: Bala tapqan ata-ana emes, qatarğa qatqan ata-ana. (LD/150)

TT: Çocuk sahibi olmak ana-baba olmak değil, çocuğu büyütüp topluma katmak ana babalık(tır).

2.2.3. Yakışıklılık Unsuru Olarak Erkek

Kadını konu alan atasözlerinde bahsedildiği üzere güzellik olgusu genellikle kadınlara özgü bir özellik ve zorunluluk olarak ele alınmaktadır. Erkeğin göze hoş görünmesi, bakımlı olması, idealize edilmesi genellikle yakışıklılık terimiyle ifade edilmektedir. Aslında yakışıklı olmak kadınlardaki güzel olma, güzel görünmenin erkeklerdeki yansıması olarak ele alınmaktadır. Uygur kültüründe erkeğin dış görünümü ile ilgili atasözlerine bakıldığında saç ve sakal üzerinden çeşitli öğütler verildiği görülmektedir. Kel olma durumunun, bazı atasözlerinde pek hoş karşılanmazken bazı atasözlerinde ise olumlu bir özellik olarak tasvir edildiği görülmektedir. Ayrıca sakalın da erkeğin dış görünüşünde onu, sakalı olmayan erkeklere göre daha iyi konuma getirdiğini ifade eden atasözleri de mevcuttur.

تاز بولسىمۇ مېنىڭ ئاتام.

Atasözü: Taz bolsimu méniñ atam. (LD/695)

TT: Kel olsa da benim babam.

نو غۇل بالىنىڭ سەتى يوق.

Atasözü: Oğul baliniñ seti yoq. (LD/566).

TT: Erkek evladın çirkini yok.

ئاتىنىڭ ياخشىسى بوز بولار، نەرنىڭ ياخشىسى تاز (بولار).

Atasözü: Atniñ yaxşisi boz bolar, erniñ yaxşisi taz (bolar). (MR/160)

TT: Atın iyisi boz olur, adamın iyisi kel olur.

بازار كۆركى باققالدۇر، يىگىت كۆركى ساكالدۇر.

Atasözü: Bazar körki baqqaldur, yigit körki saqaldur. (KÖ/125)

TT: Pazarın güzelliği meyvecidir, erkeğin güzelliği sakaldır.

نەر كۆركى ساقال، سۆز كۆركى ماقال.

Atasözü: Er körki saqal, söz körki maqal. (KÖ/173)

TT: Erkeğin güzelliği sakal, sözün güzeli atasözü.

SONUÇ

Kadın ve erkek arasında doğuştan gelen farklılıkların önemini kabul etmekle birlikte iki cinsiyet arasındaki farklılaşmanın toplum tarafından üretildiğini savunan çalışmalar, toplumsal cinsiyet rollerini merkeze almaktadır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimlerinin birbirinden farklı olduğunu savunan çalışmalarda cinsiyetin biyolojik farklılıklardan kaynaklandığı, toplumsal cinsiyetin ise kaynağını sosyo-kültürel farklılıklardan aldığı sıkça vurgulanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolü en yalın şekilde toplum tarafından kadın ve erkeğe atfedilen davranış örüntüleridir. Kadınlar ve erkeklerden toplumsal yaşamda beklenen sosyal roller, toplumlara göre değişmekle birlikte bütün toplumlarda, bireylerin cinsiyetlerine uygun şekilde tutum ve davranışlar sergilemesine önem verilmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların önemi görmezden gelinemez. Örneğin kadının doğurganlığı onun çocuğun bakımıyla ilgilenmesini beraberinde getirdiği gibi erkeğin genellikle kadına kıyasla kas yapısı itibarıyla daha güçlü olması ilkel toplumlardan günümüze onun güvenlik ve evin geçimini üstlenmesini beraberinde getirmiştir. İşte bunlar tarihsel süreç içerisinde cinsiyet ile ilgili kalıp yargıların oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, Levent Doğan (2020), Kurtuluş Öztopçu (1992) ve Muhemmet Rehim'in (1979) kitaplarında geçen yaklaşık 10.500 atasözü incelenmiş; kadın ve erkeği toplumsal açıdan temsil eden 122 atasözü çalışmaya dâhil edilmiştir. Benzer anlam ifade eden atasözleri tekrara düşmemek adına bu sayıya eklenmemiştir. İncelenen atasözlerinde toplumsal algı bakımından kadın ve erkek için kalıp yargılar yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında kadının iş hayatıyla ilgili hiçbir atasözü yokken kadınların evi çekip çevirmesiyle ilgili birçok atasözü vardır. Elbette atasözlerinin yüzlerce yıl önce oluştuğu düşünüldüğünde bu durum normaldir. Aynı şekilde erkeğin ev işlerine yardım etmesiyle ilgili hiçbir atasözü yokken erkeği maddi güç sağlayan kişi olarak gösteren birçok atasözü vardır. Uygur atasözlerinde hem kadın hem de erkek; vatan sevgisine sahip olma, dış görünüm güzelliği, eşine sadık olma ve iyi ebeveyn olma konularında ortak toplumsal temsile sahiptirler. Toplumsal temsil açısından evin birliğini, düzenini sağlamak konusunda kadın, evin maddi geçimini sağlamak konusunda ise erkek görevlendirilmiştir. Erkeğin “sözünün eri” olması toplum tarafından istenen en önemli kuralken bu konuda kadına herhangi bir söz söylenmemiştir. İşte bu durumlar toplumsal cinsiyetin kalıp yargılarını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Nilgün (2018), "Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri," **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** (39), 169-180.
- BEM, Sandra L. (1981), "Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing. American Psychological Association", 88(4), 354-364.
- BERGER, John (2008), **Görme Biçimleri**, Metis Yayınları, İstanbul.
- CLERO, Jean Pierre (2011), **Lacan Sözlüğü**, (Ö. Soysal, Çev.), Say Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, Levent (2020), **Uygur Atasözleri**, Paradigma Yayınları, Çanakkale.
- DÖKMEN, Zehra Y. (2015), **Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EAGLY, Alice H. (1983), "Gender and Social Influence A Social Psychological Analysis", **American Psychological Association**, 38(9), 971-981.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2018), "Uygurlar", <https://www.uygurhaber.com/uygurlar>, Erişim Tarihi: 18.10.2020.
- ERSÖZ, Aysel Günindi (2010), "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini", **Gazi Türkiyat** (6), 167-181.
- KARAMAN, Ahmet (2016), "Uygur Atasözlerinde Kadın", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi** (41), 93-111.
- KILIÇASLAN, Seher Cesur - IŞIK, Toprak (2016), **Toplumsal Cinsiyet ve Efsaneden Gerçeğe Türkiye'de Kadın**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- LAKOFF, Robin Tolmach (2004), "Language and Women's Place. M. Bucholtz içinde, Language and Women's Place Text and Commentaries" (s. 15-118), Oxford University Press, New York.
- ÖZKAN, Bülent - GÜNDOĞDU, Ayşe Eda (2011), "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler", **Turkish Studies**, 6(3), 1133-1147.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), **Uygur Atasözleri ve Deyimleri**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÖZÜNEL, Evrim Ölçer (2017), **Masal Mekânında Kadın Olmak**, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.

REHİM, Mehemmet (1979), **Uygur Xelq Maqal Temsilliri**, Şincan Xelq Neşriyatı, Şincan.

Türk Dil Kurumu (2011), **Türkçe Sözlük**, (Ş. H. Akalın vd.), Türk Dil Kurumu, Ankara.

UIUSOY, Demet - CELİL, Abdülreşit (2011), "Uygurlarda Aile", **Istanbul Journal of Sociological Studies**, 0(32), 1-29.

UMAR, Esra Karakuş (2019), "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın", **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, 109-121.

ÜKTEN, Serkan (2020), "Türkçü Aydınlarından İsmail Gaspıralı, Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Kadın Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri", **Türklerde Kadın**, (Edt. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polatel), (s. 143-184), Kömen Yayınları, Konya.